
НЕЖЕЛЬЧЕНКО О.І.,
аспірант, кафедра психології,
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна

ПРОСОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ, МАЙБУТНІХ КОРЕКЦІЙНИХ ПЕДАГОГІВ

У статті розглянута роль просоціальної складової професійної самосвідомості студентів, майбутніх корекційних педагогів. Розкрито розуміння структури та компонентів професійної самосвідомості. Обґрунтовано необхідність посилення гуманістичного виміру розвитку професійної самосвідомості у процесі навчання та виховання студентів-корекційних педагогів. Обґрунтовано, що саме на стратегіях інтерналізації гуманістичних вартостей (участь у благодійних справах, реальна допомога іншому, тренінги «доброты», рольові ігри, психологічна консультація та корекція) треба робити акцент у навчально-виховній роботі майбутнього корекційного педагога. Посилення просоціальної складової професійної самосвідомості на практиці сприятиме зростанню педагогічної культури та компетентності педагога, що відповідає завданням сучасної освіти.

Ключові слова: просоціальна складова, професійна самосвідомість, корекційний педагог, інтерналізація гуманістичних вартостей.

В статье рассмотрена роль социальной составляющей профессионального самосознания студентов, будущих коррекционных педагогов. Раскрыто понимание структуры и компонентов профессионального самосознания. Обоснована необходимость усиления гуманистического измерения в развитии профессионального самосознания в процессе обучения и воспитания студентов-коррекционных педагогов. Обосновано, что именно на стратегиях интернализации гуманистических ценностей (участие в благотворительных делах, реальная помощь другому, тренинги «доброты», ролевые игры, психологическая консультация и коррекция) надо делать акцент в учебно-воспитательной

работе будущего коррекционного педагога. Усиление социальной составляющей профессионального самосознания на практике будет способствовать росту педагогической культуры и компетентности педагога, что отвечает задачам современного образования.

Ключевые слова: *просоциальная составляющая, профессиональное самосознание, коррекционный педагог, интернализация гуманистических ценностей.*

The article reveals the role of prosocial constituent of self-consciousness of students, future speech therapists. The issue of the structure and the components of professional self-consciousness are revealed. The necessity to strengthen humanistic dimension of the development of professional self-consciousness in the process of teaching and educating students – speech therapists are grounded. It is proved that particularly on the basis of the strategies of humanistic values (participation in charitable activities, real help, trainings of “kindness”, role-plays, psychological consultation and correction) should be emphasized in teaching and educational work of a future speech therapist. The strengthening of prosocial constituent of professional self-consciousness in practice will provoke the increase of pedagogical culture and competence of a teacher that corresponds to the tasks of modern education.

Key words: *prosocial constituent, professional self-consciousness, speech therapist, internalization of humanistic values.*

Актуальність проблеми дослідження. Практика педагогічної роботи й сучасні умови нашого буття ставлять досить серйозні вимоги до особистості та її поведінки, а також професіоналізму корекційного педагога. У зв'язку з цим змінюється зміст, рівень, професійно-предметний простір знань і вмінь, що необхідні сучасному корекційному педагогу, значно підвищуються вимоги до нього його професійної компетентності, ефективності педагогічної діяльності. Позитивні зміни педагогічної діяльності беруть свій початок зі змін професійної самосвідомості. Професійна самосвідомість педагога є інтегральною величиною, яка вміщує у себе різноманітні складові когнітив-

ного, перцептивного, ціннісно-емоційного, мотиваційного характеру. Це особлива професійна Я-концепція, яка вміщує переживання власної само-ефективності, усвідомлення етичних норм професії, поведінкових правил, осмислення власної моделі педагогічної професії, сформованість професійного кредо, співвіднесення себе з професійним еталоном, ідентифікація з професією, очікувана оцінка себе референтними людьми.

Специфікою професійної Я-концепції педагогів, які працюють у галузі корекційної освіти є усвідомлення педагогом важливості просоціальних взаємин, орієнтація на ці взаємини та подальше вміння їх зреалізувати зі своїми учнями. Відтак орієнтація на

просоціальні взаємини є важливою складовою професійної самосвідомості педагога, своєрідною площиною конструювання педагогом гуманного життєвого простору суб'єктів взаємин «педагог–учень». Зростання ваги просоціальної складової професійної Я-концепції педагога є актуальною психолого-педагогічною проблемою, вирішення якої сприятиме гуманізації педагогічних взаємин. Посилення просоціальної налаштованості самосвідомості педагога якнайкраще слугує розвитку учнів, самореалізації та самовдосконаленню самого педагога та загалом соціальної групи. Лише фахівець із просоціальною професійною самосвідомістю здатен до постійного саморозвитку та ефективного виконання власних професійних функцій. Сьогодні посилення просоціальної складової професійної самосвідомості майбутніх корекційних педагогів постає важливим завданням удосконалення освітнього процесу у вищій школі.

Мета дослідження – розкрити роль просоціальної складової професійної самосвідомості студентів, майбутніх фахівців у галузі корекційної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки науковці досліджують проблему професійної самосвідомості в різних аспектах. Розглядалися труднощі формування професійної самосвідомості майбутніх педагогів (І. А. Донченко, О. В. Кузніченко), зокрема студентів фармацевтичного університету у процесі фахової підготовки (Н. В. Шварп); проаналізовані особливості розвитку професійної самосвідомості практичних психологів (Л. А. Кльоц, Н. Ф. Шевченко); виокремлені педагогічні умови формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців економічного профілю (К. В. Доброволь-

ська); визначено соціально-педагогічні чинники становлення професійної самосвідомості студентів технічних університетів (Н. І. Мащенко). Треба зазначити, що більшість цих публікацій, присвячених проблемам професійної самосвідомості, стосуються фахівців різних видів діяльності. Однак проблема розвитку просоціальної складової професійної самосвідомості студентів-майбутніх корекційних педагогів й надалі залишається малодослідженою.

Виклад основного матеріалу. Самосвідомість, тобто усвідомлення людиною себе як особистості (власних рис характеру, потенційних можливостей, дій і вчинків, їхніх мотивів і наслідків, фізичних, інтелектуальних та моральних рис, стосунків із іншими) є важливим аспектом особистісної зрілості. Відтак професійна самосвідомість є частиною самосвідомості особистості, де відбувається оцінка досягнень, планування напрямку саморозвитку, його самоздійснення. Вона є вибірковою діяльністю самосвідомості особистості, підпорядкованою завданню професійного самовизначення, усвідомлення себе як суб'єкта своєї професійної діяльності. Професійна самосвідомість тісно пов'язана з усвідомленням людиною себе в професійній діяльності, тобто змістом професійної самосвідомості є ставлення до професійної діяльності і до себе, як до суб'єкта цієї діяльності. Професійна самосвідомість на думку Н. В. Чепелевої передбачає наявність професійних значень (тезаурусу) і професійних смислів (особистісне професійне знання, професійне ставлення до клієнта, професійні ідеали, норми та цінності, смислоутворюючі мотиви професійної діяльності) [6]. Самосвідомість формується в життєдіяльності і спілкуванні з навколишніми людьми і є результатом пізнання себе, своїх дій,

психічних рис. Відтак професійна самосвідомість є проєкцією структурних компонентів самосвідомості на професійну діяльність.

Професійна самосвідомість визначає розуміння суб'єктом саме тих властивостей та рис особистості, які необхідні для успішного виконання професійної діяльності. Структура професійної самосвідомості вміщує низку компонентів: когнітивний ("Я-концепція", уявлення про себе, знання свого «Я»), афективно-оцінковий (самооцінка, ставлення до себе, самоповага, самосприйняття тощо) та поведінковий (саморегуляція, самоконтроль, самоствердження, самоосвіта, саморозвиток, самовдосконалення тощо). Когнітивний компонент містить усвідомлення людиною себе в системі професійної діяльності, у системі її особистісного розвитку. Поступово складається стійка "Я-концепція", що надає їй відчуття професійної впевненості або невпевненості. В афективно-оцінковому ставленні до себе вирізняють оцінку людиною своїх сьогоденішніх можливостей (актуальна самооцінка), вчорашніх (ретроспективна самооцінка) та майбутніх досягнень (потенційна або ідеальна самооцінка), а також оцінку того, що думають про неї інші (рефлексивна самооцінка). Третій компонент професійної самосвідомості – поведінковий, це здатність діяти на основі знань про себе та ставлення до себе.

Професійна самосвідомість як інтегративне явище має різні рівні розвитку. І. А. Донченко виділяє три рівні розвитку: концептуальний, регулятивний та особистісний. Перший, найнижчий рівень розвитку професійної самосвідомості названо концептуальним. Критеріями цього рівня професійної самосвідомості є знання про сутність професійної самосвідомості у цілому та зміст її компонентів:

професійної Я-концепції, професійної самоорганізації та професійної рефлексії. Другий рівень розвитку професійної самосвідомості – регулятивний. Це рівень умінь, у яких виявляється професійна самосвідомість. Критеріями цього рівня розвитку професійної самосвідомості є рівень сформованості умінь аналізувати власну професійну Я-концепцію, здійснювати професійну самоорганізацію та професійну рефлексію. Третій, особистісний рівень є високим рівнем професійної самосвідомості – це рівень сформованості відповідних властивостей як професійно важливих рис. На цьому рівні студентом усвідомлюється наявність певних властивостей, які виникають на основі професійних знань про складові професійної самосвідомості та вміння їх процесуальної реалізації у професійній діяльності. Показниками цього рівня розвитку професійної самосвідомості є здатність фахівця до самоорганізації власної професійної діяльності (або професійна самоорганізованість), професійна рефлексивність, що полягає у здатності до аналізу власної професійної діяльності та до її зміни [1, с. 88]. Така педагогічна діяльність має бути опертою на просоціальні взаємини. Саме вони, на нашу думку, слугують не лише самореалізації та самовдосконаленню людини в межах соціальної групи, а й розбудові гуманістичних зв'язків між людьми. Поняття «просоціальної» поведінки та відносин з'явилося в психологічній літературі на початку 1960 рр. [7, с. 9]. Просоціальні взаємини забезпечують: а) готовність сприяння іншим в їхніх проблемних обставинах життя, надання допомоги іншим в складних ситуаціях взаємодії, або у вирішенні їхніх життєвих проблем; б) прагнення до взаєморозуміння з іншими учасника-

ми взаємодії, вироблення взаємоприйнятних норм і правил; в) емпатійне реагування в ситуаціях взаємодії; в) міжособистісну атракцію: симпатію, дружбу, товариську. Вони також забезпечують: а) побудову стратегічної лінії життя, вирішення потреб життєзабезпечення; б) повагу до життєвих принципів і стратегій інших, навіть у тих ситуаціях, коли виникають принципові розбіжності; в) зацікавленість у спільному пошуку найбільш прийняттого рішення загальнозначущих проблем життєдіяльності; е) заохочення всього нового, що виникає в ситуації взаємодії, або в процесі прийняття спільних рішень; ж) схильність до компромісів при вирішенні несуттєвих питань і непохитність у ситуаціях, які зачіпають життєві інтереси [7, с. 10].

Психолог С. А. Михальська вказує на необхідність становлення професійної самосвідомості в юнацькому віці [4, с. 347]. Інший дослідник О. А. Жирун зауважує, що для формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців існують свої сензитивні періоди, першим з яких є час навчання у вищому навчальному закладі [2]. Саме в цей час майбутні корекційні педагоги засвоюють й здобувають необхідні знання та вміння, що дають змогу усвідомлювати свою певну належність до професійного співтовариства. Студентські роки в житті майбутніх фахівців – особливий етап формування професійної самосвідомості, це період активного формування внутрішньої потреби особистості співвідносити власні прагнення з інтересами суспільства. Неувага до формування просоціальної складової професійної Я-концепції, згодом не дозволяє зреалізуватися просоціальним взаєминам корекційного педагога. Відповідно до цієї обставини, ми розглядаємо просоціальні взаємини осіб як певний тип

соціально-психологічних взаємин, які формуються опорою на соціальні відносини (цінності, норми, звичаї, санкції, тощо) та відповідають гуманістичним засадничим світоглядним вартостям. Якщо відбувається відсічення гуманістичного змісту, наприклад, *морального* (дбайливість, чуйність, безкорисливість, доброта, підтримка та допомога тощо) та *почуттєво-перцептивного* (симпатія, співчуття, співпереживання, емпатія) компонентів соціально-психологічних взаємин, то просоціальні взаємини не можуть зреалізуватися. Гуманістичні засадничі вартості є тією критеріальною обставиною, яка дозволяє стверджувати переростання соціально-психологічних взаємин у просоціальні взаємини, які виявляються в почуттях, мотивах і відповідній поведінці [1, с.48].

Стосовно професійного розвитку самосвідомості студентів-корекційних педагогів у вищій школі, то вона має не лише суспільну спрямованість, а гуманістичне наповнення. Відсічення гуманістичного змісту окремих компонентів соціально-психологічних взаємин не дозволяє виявитися просоціальним взаєминам. Відповідно до цієї обставини, ми розглядаємо просоціальні взаємини осіб як певний тип соціально-психологічних взаємин, які формуються опорою на соціальні відносини (цінності, норми, звичаї, санкції, тощо) та відповідають гуманістичним засадничим світоглядним вартостям. Якщо відбувається секуляризація гуманістичного змісту *морального* (дбайливість, чуйність, безкорисливість, доброта, підтримка та допомога тощо) та *почуттєво-перцептивного* (симпатія, співчуття, співпереживання, емпатія) компонентів соціально-психологічних взаємин, то просоціальні взаємини не можуть зреалізуватися. Гуманістичні засадничі вартості є тією критеріаль-

ною обставиною, яка дозволяє стверджувати переростання соціально-психологічних взаємин у просоціальні взаємини, які виявляються в почуттях, мотивах і відповідній поведінці. Гуманістичні вартості утверджують самоздійснення людини, віру в людину, у її потенціальність та самоцінність, в позитивність її намірів. Гуманістичний підхід, який реалізується зазвичай в освітніх інститутах педагогами у практиці навчання та виховання заґрунтований на певному типі світогляду. Психологічна концепція просоціальних взаємин найбільше розроблялася також в межах гуманістичної психології К. Роджерсом. У своїй праці «Консультування та психотерапія» автор розглядає консультування як структуровану та вільну від приписів взаємодію, яка породжує самоусвідомлення клієнта та дозволяє зробити йому «... позитивні кроки у світлі його нової орієнтації» [5, с. 25]. Допомогаючими (тобто, просоціальними) взаємини можуть бути, коли вони призводять до покращення життєдіяльності, розвитку особистісної зрілості та людського в людині. Відтак психотерапевтичні, виховні, формуючі взаємини є просоціальними, бо вони створюють певний тип стосунків, які викликають зміну та розвиток її особистості. Такий тип взаємин опертий на конгруентність, прийняття іншого, емпатію, що є основою особистісно-центрованого підходу в психотерапії. На її прикладі можна відстежити наскільки тісно міжособистісні взаємини психотерапевтичної допомоги є просоціальними: вони сприяють інтегрованості особистості, відкритості її досвіду, створюють передумови зростання особистісної зрілості, відповідальності за свій розвиток перед суспільством. Відтак просоціальні взаємини осіб як певна якість соціально-психологічних вза-

ємин є скерованими на покращення соціальності. Просоціальні взаємини ґрунтуються на взаємних очікуваннях людей, включаючи відносини соціальної солідарності, які можуть набирати емоційно-чуттєвих, духовних та власне поведінкових форм.

На основі просоціальної складової професійної самосвідомості, а також на основі активного самопізнання студента, розвиваються професійно важливі особистісні риси, які й забезпечують розвиток і формування психологічної готовності до професійної діяльності. Такими професійно важливими особистісними якостями майбутніх корекційних педагогів є комунікативна компетентність, що передбачає набуття ними високого рівня знання мови, її виразних можливостей, засобів переконання; володіння культурою спілкування – етикетної виваженості мовлення; уміння застосовувати досвід мовленнєвої діяльності в конкретній сфері спілкування. Серед особистісних знань та умінь майбутніх корекційних педагогів, що забезпечують ефект їх емоційно-вольового впливу на процес спілкування, можна виділити: сугестивні уміння (здатність до навіювання, до емоційного впливу на слухача, що дозволяє звертатися не тільки до його розуму, але й до почуттів); перцептивні уміння; здатність емоційно переключатись і використовувати палітру всіх емоційних засобів впливу; уміння знаходити і нестандартно використовувати мовленнєві засоби, адекватні для досягнення конкретної навчальної мети, конкретного комунікативного завдання.

Серйозні вимоги висувуються до формування просоціальної, гуманістичної скерованості професійної самосвідомості особистості корекційного педагога. Він повинен бути глибоко гуманною людиною, яка любить дітей

та намагається їм допомогти. Справжнім корекційним педагогом може стати лише дуже добра й терпляча людина, яка розумно реагує на найпростіші незвичні форми поведінки дітей з обмеженими можливостями. Корекційному педагогові необхідно мати почуття гумору, уміти вчасно м'яко пожартувати з приводу деяких подій і в такий спосіб зняти напругу, запобігти можливому конфлікту. З урахуванням професійної діяльності корекційного педагога йому потрібно мати витримку, високу самосвідомість, бути здатним до самоконтролю [3, с. 41-42].

Висновки. У процесі професійного становлення та розвитку фахівця як суб'єкта професійної діяльності його професійна самосвідомість теж розвивається. Вона є складною інтегральною структурою й у своєму розвитку проходить три етапи: мотиваційно-когнітивний; операційний; особистісно-рефлексивний. Відповідно до зазначених етапів доречно виокремити рівні розвитку професійної самосвідомості, а саме: концептуальний,

регулятивний та особистісний. Кожен із цих етапів розвитку професійної самосвідомості корекційного педагога, на нашу думку, не може здійснювати поза інтерналізацією просоціальної (гуманістичних) вартостей в процесі навчання та виховання майбутнього фахівця. Саме гуманістичні вартості є вагомою складовою професійної Я-концепції. Відтак у навчально-виховній роботі майбутнього корекційного педагога, у формуванні його педагогічної культури та компетентності треба робити акцент на стратегіях інтерналізації гуманістичних вартостей (участь у благодійних справах, реальна допомога іншому, тренінги, вправи, психологічна консультація та корекція). Збагачення навчальних курсів та практики студентів практичним гуманістичним змістом дозволить ліпше інтерналізуватися просоціальним вартостям (доброта, альтруїзм, емпатія тощо) та згодом виявитися у стосунках корекційного педагога з його вихованцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Донченко І. А. Етапи розвитку професійної самосвідомості фахівця / І. А. Донченко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Психологічні науки. – 2012. – Т. 2, Вип. 9. – С. 85-89.
2. Жирун О. А. Вплив психологічної готовності до професійної діяльності та формування професійної самосвідомості студентів-редакторів [Електронний ресурс] / О. Жирун. – Режим доступу: http://novyn.kpi.ua/2009-1/06_Gurin.pdf.
3. Колишкін О. В. Професійна культура майбутніх вчителів-дефектологів / О. В. Колишкін // Теоретичні питання культури, освіти, виховання. – 2012. – № 46. – С. 40-43.
4. Михальська С. А. Особливості становлення професійної самосвідомості в юнацькому віці / С. А. Михальська, Н. С. Славина // Проблеми сучасної психології. – 2013. – Вип. 22. – С. 347-356.

5. Роджерс К. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы / К. Роджерс. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 464 с.
6. Чепелева Н. В. Формування професійної компетентності психолога // Актуальні проблеми психології: наукові записки інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С. Д. – К. : Ніка – Центр, 1999. – Вип. 19. – 286 с.
7. Wispe L. G. Positive forms of social behavior: on overview / L. G. Wispe // *The Journal of Social Issues*. – 1979. – № 3. – P. 1–19.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Donchenko I. A. Etapi rozvitku profeslynoyi samosvdomosti fahlvtsya / I. A. Donchenko // *Naukoviy visnik MikolaYivskogo derzhavnogo universitetu ImenI V. O. Suhomlinskogo. Ser. : Psihologichni nauki*. – 2012. – T. 2, Vip. 9. – S. 85–89.
2. Zhirun O. A. Vpliv psihologichnoyi gotovnosti do profeslynoyi diyalnosti ta formuvannya profeslynoyi samosvdomosti studentiv-redaktoriv [Elektronniy resurs] / O. Zhirun. – Rezhim dostupu: http://novyn.kpi.ua/2009-1/06_Gurin.pdf.
3. Kolishkin O. V. Profeslyna kultura maybutnih vchiteliv-defektologiv / O. V. Kolishkin // *Teoretichni pitannya kulturi, osviti, vihovannya*. – 2012. – # 46. – S. 40–43.
4. Mihalska S. A. Osoblivosti stanovlennya profeslynoyi samosvdomosti v yunatskomu vitsi / S. A. Mihalska, N. S. Slavina // *Problemi suchasnoyi psihologiyi*. – 2013. – Vip. 22. – S. 347–356.
5. Rodzhers K. Konsultirovanie i psihoterapiya. Noveyshie podhody v oblasti prakticheskoy raboty / K. Rodzhers. – М. : EKSMO-Press, 2000. – 464 с.
6. ChepelEva N. V. Formuvannya profeslynoyi kompetentnosti psihologa // *Aktualni problemi psihologiyi: naukovI zapiski Institutu psihologiyi Im. G. S. Kostyuka APN UkraYini / za red. Maksimenka S. D.* – К. : Nika – Tsent, 1999. – Vip. 19. – 286 с.
7. Wispe L. G. Positive forms of social behavior: on overview / L. G. Wispe // *The Journal of Social Issues*. – 1979. – # 3. – R. 1–19.